

**СЕМАНТИЧНИ И СИНТАКТИЧНИ ОСОБЕНОСТИ
НА НЯКОИ ПОЛИПРЕПОЗИЦИОНАЛНИ КОНСТРУКЦИИ
В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК**

Радка Влахова-Руйкова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

**SEMANTIC AND SYNTACTIC CHARACTERISTICS OF THE
MULTI-PREPOSITIONAL (POLYPREPOSITIONAL)
STRUCTURES IN CONTEMPORARY BULGARIAN**

Radka Vlahova-Ruykova
St. Kliment Ohridski University of Sofia

The paper examines structures with more than one preposition that could be a prepositional phrase (PP), extension of a noun or a verb phrase. An attempt is made to find out regularities of the action of the outermost preposition and to check some hypotheses in which cases the preposition acts as a predicate. Relying on analogy with polyprefixation as a derivational process, the analysis aims to identify patterns of occurrences of ellipse and/or zero head, which leads to conversive constructions that find lexical expression in the accumulation of prepositions.

Key words: prepositional phrase, polyprepositional construction, preposition as a predicate

Развитието на предложната фраза в българския език е резултат от действието на различни процеси. Като основен процес се сочи разпадът на именното склонение. Безспорно отпадането на падежната флексия като основен морфологичен показател е натоварило предложите с нови функции за изразяване на отношенията в рамките на словосъчетанието и в изречението. Известен е спорът за т.нар. „старо“ и „ново“ склонение, който отразява определен етап от развитието на лингвистичните идеи и на българската граматическа мисъл. Развитие на предложната фраза е свързано с развитието на синтактичните средства за свързване. Предложното свързване е синтактична връзка,

характерна за образуване на словосъчетания с основна част всяка от четирите лексико-граматически категории – съществително, прилагателно, глагол, наречие. В светлината на традиционния описателен синтаксис предложно свързване имаме между име и неговото несъгласувано определение, когато то е изразено чрез съществително име или наречие. Тогава несъгласуваното определение е задпоставено: *къщичка за птици, пътека в гората, отговор на тест, пътища за никъде, хляб от вчера*. Възможни са и словосъчетания с повече от един предлог – *четиво за из път*. Предложно се свързва сказуемото с непрякото допълнение: *говоря на слушателите, разхождаме се с приятели, обяснява на учениците, преглежда се от лекаря, изпълнява се от професионалисти*. Чрез предлог сказуемото се свързва и с различни обстоятелствени пояснения, когато те са изразени със съществително име: *пътува с кораб, ходи на тренировки, пристигна въпреки закъснението, говори без запъване, полъхва от планината*. Предложната група може да заеме и позицията на предикатив – *Това е за спомен*.

Появата на определена предложна група в зависимост от глагола (глаголния предикат) е известна отдавна. Подробно е описана предложната реакция на глаголи във флективните езици – глаголи, изискващи определени предлози и определен падеж на името в предложната група. Още в известния спор за „старото“ и за „новото“ склонение в български съвсем коректно се отделят съчетанията от предлог и име, когато изразяват отношения между имена, **от съчетанията на глагол с предлог и име**. В редица ранни граматики наистина се говори за предлозите като средство за изразяване на падежни отношения, но от съвременна гледна точка можем да кажем, че става въпрос за аргументни позиции в рамките на ядреното изречение. Според Д. Мишев предлогът се поставя пред името, за да го превърне във второстепенна част на изречението – косвено допълнение или обстоятелствена дума. Ив. Саламанов посочва, че синтактичната функция на предлога е да подчинява косвената дума на глагола (по Константинова 1982). Описанията в теорията за т.нар. *валентност на глагола* също разглеждат този въпрос. Можем да кажем, че в аргументна позиция предложната група е зависима от характера на предиката и от семантичните роли, които той приписва на аргументите си, поради което тези употреби следва да бъдат описани отделно. Аргументната позиция, заемана от предложната група, може да се синтактифицира единствено като непряко допълнение. В позицията на непряко допълнение

може да се синтактифицира както неодушевен, така и одушевен (вкл. лице) участник в събитието.

В следващата таблица са посочени предложните групи в аргументна позиция и семантичните роли, които изразяват в полето на макроролите *Актор* и *Повлиян*.

Таблица 1

АКТОР	ПОВЛИЯН
от-РР – агенс/ефектор Реализира се в пасив и възвратно-страдателен залог	от-РР – стимул (тема) при главен аргумент експериенцер
на-РР – експериенцер (дателно допълнение)	на-РР – (дателно допълнение) реципиент при многоместни предикати с главен аргумент агенс
с-РР – инструмент/средство, коагенос	с-РР – тема, контраагенос
при-РР – инициатив	*при-РР – адюнкт
*за-РР	за-РР – тема

Както е отбелязвано от редица изследователи, важна особеност на предлозите е, че те са управляващи/региращи думи. В тази светлина функцията на предлозите при прехода от синтетизъм към аналитизъм „не е просто промяна на морфологичната техника, а дълбока промяна в семантичната мрежа на означаваните отношения“ (Ницолова 2008: 453). Паралели при общи семантични и формални процеси са описани за балканските езици от П. Асенова (Асенова 1974/1975). Както посочва Д. Станишева (Станишева 1997) в наблюденията си върху славянските езици, при тази промяна се променя отношението между глагол и предлог, като лексикалното значение на глагола играе по-голямо значение в сравнение със ситуацията в синтетичните славянски езици.

В светлината на развитието на синтактичните идеи и изследванията на предикатно-аргументната структура, както и на семантичните роли, които предикатът приписва на аргументите си, съществуват и описания на предложните съчетания в аргументна позиция (Влахова 2014, 2014а, 2016) и в предикативна позиция (Атанасов 2016). Разбира се, динамичните процеси в езика, от една страна, както и развитието на лингвистичните идеи, от друга, поставя още предизвикателства пред изследователите. Сред отдавна отбелязаните, но недостатъчно

изследвани конструкции са тези с два и повече предлога. В морфологичните описания се посочва, че съчетанията главно с два предлога са характерни за славянските езици, по-редки са тези с три, Баракова сочи до пет. Двупрепозиционалните съчетания са разглеждани в изследвания на В. Бонджолова (Бонджолова 1989) и В. Георгиева (Георгиева 2011, 2012). И. Ликоманова (Ликоманова 1994) се спира на полипрепозиционалните съчетания като особеност на разговорната реч. Богат емпиричен материал и предложение за класификация на конструкциите от морфологична гледна точка дава П. Баракова (Баракова 2003). Авторката извежда 20 предлога, които се срещат в полипрепозиционални съчетания. Те са: *без, в, върху, до, за, из, към, на, над, около, от, по, под, пред, преди, през, при, с, след, у*. Р. Ницолова (Ницолова 2008) посочва, че към тях можем да прибавим и *като*.

Разглеждането на полипрепозиционалните конструкции може да бъде в няколко посоки – по аналогия на полипрефиксацията да се търси модификация на значението, като най-външният предлог изразява семантичното и/или граматическо отношение, или да се търси към коя група (вербална, номинална, адвербиална) принадлежи всеки един от предлозите. За целта проверихме какви случаи се откриват в БНК¹ посредством следните заявки:

<*{POS=V} *{POS=PREP} *{POS=PREP}>

<*{POS=N} *{POS=PREP} *{POS=PREP}>

Чрез тази заявка се проверява първоначалната хипотеза за разграничаване на несъгласуваните определения (задпоставени предложни разширения на именната група) от разширенията на сказуемото (вербалната група) – непреки допълнения и обстоятелствени пояснения. Бяха намерени съответно 39 663 и 47 170 случая.

Към първия тип се отнасят случаи като:

1. *Броят на пътуванията на граждани на ЕС до трети държави нарасна **от над** 80 млн. пътувания през 2005 г. **до над** 90 млн. през 2008 г.*

2. *Нищо тук не живееше **освен чрез** него.*

3. *Вие двама се чувствайте **като у** дома си.*

4. *Кожата му пламтеше **като от** треска.*

5. *Но трепереше, трепереше **като в** треска.*

6. *Пъг дишаше **като след** тежък спринт.*

7. *Йонеса коленичи **като на** тръни.*

8. *Шлепът го люлееше **като в** люлка.*

¹ Български национален корпус, ИБЕ при БАН, <http://dcl.bas.bg/bulnc/>.

9. *Лее се като из ведро.*
10. *Главата ми пак ме болеше като от махмурлук.*
11. *След време тя ще го улови като в примка.*
12. *Вятърът задърпа като с остри нокти одеялото му.*
13. *Прииждаше като след порой.*
14. *По-добре да се отнасяте като с дете.*
15. *Задушно е като пред буря.*
16. *Тук горе не е като на пикник.*
17. *Да не стане като в Трентън.*
18. *Пак ще стане като с Джон Арин.*
19. *Мисля, че понякога искаш нещо толкова много, като майка ти да е казала, че баща ти е извънземен, който ще се върне за теб, че става като в разказ.*
20. *Сякаш е втечнено като във вътрешностите ми.*
21. *Коремът му беше синкавобял като на гуцер.*

Примерите показват, че полипрепозиционални конструкции се появяват след пълнозначни глаголи – примери 1. – 14., след ауксиални глаголи (във функция на предикатив) – примери 17. – 19., и след съставно сказуемо (както именно, така и адвербиално) – примери 20.– 21. и 14. – 16.

След пълнозначен глагол, който винаги е просто глаголно сказуемо в изречението, както и след съставно сказуемо препозиционална група може да се появи в аргументна позиция – и тогава ще бъде във функцията на непряко допълнение, или като адюнкт – обстоятелствено пояснение.

Както показват примерите 3. – 14., полипрепозиционалните конструкции са във функция на обстоятелствени пояснения за начин и именно в тези конструкции като първи предлог се появява *като*. Предложната група с втория предлог означава обстоятелство, което се презумптира при действието, изразено с глагола. Появата на двупредложната (в този случай) конструкция е резултат от компресията и контаминацията на две конструкции:

1. *Броят на пътуванията на граждани на ЕС до трети държава нарасна от над 80 млн. пътувания през 2005 г. до над 90 млн. през 2008 г.*
2. *Нищо тук не живееше освен чрез него. – Всичко тук живееше само чрез него.*
3. *У дома се чувствам добре/комфортно – Вие двама се чувствайте като у дома си – Чувствайте се добре/комфортно.*

4. При треска кожата пламти – Кожата му пламтеше **като от треска**.

5. Треската предизвиква треперене – Но трепереше, трепереше **като в треска**.

6. След тежък спринт се диша тежко – Пъг дишаше **като след тежък спринт (тежко)**.

7. Колениченето на тръни е неудобно/болезнено/притеснително – Йонеса коленичи **като на тръни (притеснително/неудобно)**.

8. Люлката люлее – Шлепът го люлееше **като в люлка**.

9. От ведро се излива голямо количество вода наведнъж – Лее се **като из ведро**.

10. Махмурлукът предизвиква главоболие – Главата ми пак ме болеше **като от махмурлук**.

11. С примка се лови – След време тя ще го улови **като в примка**.

12. Острите нокти (на животното/човек) дърпат тъканта – Вятърът задържа **като с остри нокти одеялото му**.

13. След пороен дъжд реките прииждат – Прииждаше **като след порой**.

14. С децата се отнасяме внимателно/снизходително – По-добре да се отнасяте **като с дете**.

Нито един от предлозите не може да бъде изпуснат, без това да промени смисъла на изказването. Срв: *По-добре да се отнасяте като дете*, т.е. *да се държите като дете* и *По-добре да се отнасяте с дете*, т.е. *да общувате с дете* или при друго тълкуване *да се отнасяте по-добре към дете*. Не може да не направи впечатление, че в много от случаите са се развили в голяма степен фразеологизирани сравнения.

В пример 1 срещаме двойна полипрепозиционална конструкция *от над – до над*, в която предлогът *над* функционира като комбинация от наречието *повече* и предлога *от*.

Пример 2 *Нищо тук не живееше освен чрез него* е интересен с това, че при афирмативно изречение, за да се запази смисълът, следва първият предлог да се замени – *Всичко тук живееше само чрез него*. В този случай наречието може да се изпусне, докато в негативното изречение изпускането на *освен* би довело до противоположно значение.

В корпуса бяха открити и множество примери на двупредложни съчетания с втори компонент *около*. Във всички тях предлогът не се употребява с пространствено значение, а в значение на приблизителност.

15. Това е **на около** миля след Крайречкино.

16. Шлюзът е **на около** 300 м надолу по коридора.

17. *Момчето беше **на около** петнайсет години.*
18. *Едуард ме беше повалил **за около** две секунди.*
19. *Ако сме в една от изходните стаи, например в А-Z-Z,... тя ще се премести в края на куба ... и ще разполагаме **с около** ... 3 секунди, за да се измъкнем.*
20. *Ще узнаят **след около** два месеца.*
21. *Спираловидно каменно стълбище с пропукани стъпала се спускаше **на около** два етажа дълбочина.*
22. *Замръзна **за около** десет секунди.*
23. *Другият ще дойде **след около** час.*
24. *Имате **за около** час.*

Във всички случаи *около* е на второ място, следван от числително бройно или съществително с квантитативно значение – *миля, час*. Единствено в пример 19 „...и ще разполагаме **с около**... 3 секунди, за да се измъкнем“ можем да интерпретираме предложната група като непряко допълнение, т.е. в аргументна позиция. В този случай именната група е със семантична роля средство, която, както е видно от Табл. 1, се въвежда с предлога *с*. В. Георгиева също отбелязва (Георгиева 2011: 64): „Прави впечатление, че в голямата част от случаите полипредложното съчетание се употребява заедно с квантификатор, който пояснява, конкретизира името в следходна позиция“.

Примери 15 – 17, в които предложната конструкция е в предикативна позиция, повдигат отново въпроса за функцията на всеки от предлозите. Тук искаме да припомним позицията на А. Атанасов (Атанасов 2016: 4 – 5), който приема, че „предикативното ядро в такива конструкции е съставено от спомагателния глагол и предлога, а думата в предикативна позиция е аргумент, чиито селективни рестрикции и семантични свойства се определят от конкретното значение на съответния предлог в предикативното ядро. Това означава, че при тях има две отделни, макар и взаимно свързани, нива на семантично представяне: семантичните роли и селективните рестрикции, които предикатът (AUX + PP) приписва на външния си аргумент и на евентуалните си компленти (срещани доста рядко в подобен тип конструкции), от една страна, и от друга – семантичната роля и селективните ограничения на предикатива (именната фраза в PP), управлявани и зависещи от значението на съответния предлог“. В приведените по-горе примери предложните групи са темпоративи или локативи. Можем да приемем, че първият предлог въвежда елиптирана обща номинация – *време, разстояние* и под., чиято референциална стойност, която е винаги приблизителна, се определя от същинската именна група,

въведена с предлога *около* – на [разстояние]около миля след, *Замръзна за [време]около десет секунди*. Всъщност в случая можем да говорим и за преход от предлог към наречие.

Въпросът за слота между двата предлога се повдига и когато тези конструкции са в приименна позиция, т.е. задпоставени разширения/несъгласувани определения. Срв: *След четири години разделя най-накрая Нал вкусваше доволен наслади **камо**[както се вкусват] в рая; Царица Дамаянти след толкоз мъки слезна във сънната забрава **камо** [както се слиза] в дълбока бездна; Боят се от лъжеца **камо** [както се слиза] **от** лоша змия невярващите в бога, а камо ли ония, които го почитат.*

В случая е ясно, че предложната конструкция се опира на вербалната група. В аналогичните примери, в които разширението е към предикатива, по-скоро имаме същата контаминирана структура на изпуснато сказуемо.

В настоящата статия представихме само някои от случаите на полипрепозиционалност (с два предлога) без претенции за изчерпателност. Картината е много по-пъстра и заслужава задълбочено проучване. Това нередко за езиковата практика явление е проява на процеси, характерни за езиковата структура. Изследването на полипрепозиционалните конструкции е част от комплексното описание на предложните конструкции в българския език, което все още предстои.

ЛИТЕРАТУРА

- Асенова 1974/1975:** Асенова, П. Предлогът *за* и неговите съответствия в балканските езици. [Asenova, P. Predlogat za i negovite saotvetstviya v balkanskite ezitsi.] // *Български език*, 1974, № 5, 398 – 408 (I); 1975 № 3, 216 – 226 (II).
- Атанасов 2016:** Атанасов, А. *Предложни фрази в предикативна позиция <аргументна структура>*. [Atanasov, A. Predlozhni frazi v predikativna pozitsiya <argumentna struktura>.] // <<https://naum.slav.uni-sofia.bg/liliseries/diss/2016/10>> (10.02.2019).
- Баракова 2003:** Баракова, П. Наблюдения върху полипредложните конструкции. [Barakova, P. Nablyudeniya varhu polipredlozhnite konstruktсии.] // *Српски језик* № VIII/1 – 2, 2003, 367 – 377.
- Бонджолова 1989:** Бонджолова, В. Словосъчетания с двойна предложна връзка в съвременния българския език. [Bondzholova, V. Slovosachetaniya s dvoyna predlozhna vrazka v savremenniya balgarski ezik.] // *Език и литература*, кн. 2, 1989, 59 – 64.

- Влахова 2014а:** Влахова, Р. Предложната фраза в аргументна позиция в съвременния български език (Актор). [Vlahova, R. Predlozhnata fraza v argumentna pozitsiya v balgarski (Aktor)] // *Littera et Lingua*, бр. 1 – 2, 2014, <<http://slav.uni-sofia.bg/naum/lilijournal/2014/11/1-2/rvlahova>> (11.02.2019).
- Влахова 2014б:** Влахова, Р. Предложната фраза в аргументна позиция в съвременния български книжовен език. [Vlahova, R. Predlozhnata fraza v argumentna pozitsiya v savremenniya balgarski knizhoven ezik.] // *Трети международен конгрес по българистика*. Секция „Български език“, Подсекция „Съвременен български език. Фонетика и граматика“. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2014, 7 – 16.
- Влахова 2016:** Влахова, Р. Семантичен тип предикат и предложна група в аргументна позиция. [Vlahova, R. Semantichen tip predikat i predlozhna grupa v argumentna pozitsiya.] // *Summa cum pietate, Studia litterarum, Series Linguistica*, Отговорността пред езика, кн. 4, Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2016, 141 – 149.
- Георгиева 2011:** Георгиева, В. Наблюдения върху полипредложните конструкции и функциите на предложните групи в българското изречение. [Georgieva, V. Nablyudeniya varhu polipredlozhnite konstruksii i funktsiite na predlozhnite grupi v balgarskoto izrechenie.] // *Научни трудове на ПУ „Паусий Хилендарски“*, том 49, кн. 1, сб. а, 2011 – Филология, 59 – 64.
- Вж. също: <https://lib.uni-plovdiv.net/bitstream/handle/123456789/23/-NTF_2011_49_1_A_59_66.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (11.07.2019).
- Георгиева 2012:** Георгиева, В. Към синтаксиса на полипредложните конструкции в съвременния български език [Georgieva, V. Kam sintaksisa na polipredlozhnite konstruksii v savremenniya balgarski ezik.] // И. Савова, В. Попова (ред.). *40 години Шуменски университет 1971 – 2011. Сборник научни трудове от Националната конференция с международно участие*. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“, 2012.
- Константинова 1982:** Константинова, В. *Предлозите в българската граматична литература*. [Konstantinova, V. Predlozite v balgarskata gramatichna literatura.] София: Издателство на БАН, 1982.
- Пенчев 1998:** Пенчев, Й. 1998. *Синтаксис*. [Penchev, Y. Sintaksis.] Пловдив: Вечерник, 1998.
- Ницолова 2006:** Ницолова, Р. 2006. За значението на предложните съчетания в българското изречение. [Nitsolova, R. Za znachenieto na

predlozhnite sachetaniya v balgarskoto izrechenie.] // С. Коева (съст.).
Аргументна структура. София: Сема РИИ. 141 – 152.

Ницолова 2008: Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*.
[Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya*.] София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2008.